

נטועים באדמה

סיפורים פלסטיניים; מערבית: משה חכם; הוצאת ירון-גולן; 1997, 177 עמ'

כידוע, רוב הסיפורת הפלסטינית היא מגויסת, והיא מוחה בעיקרה על רדיפות, קיפוח, הפקעת אדמות וכו'. אין להתעלם מכך, כי בסיפורים אלה מוצא הערבי ביטוי לזיקתו לאדמתו, לזהותו, וכן לכושר עמידתו מול לחצי-השלטון. מאידך, אתה מוצא לעתים גם סיפורים שאינם פוליטיים, אך, כאמור, מספרם מועט ביחס. תוך עיון בסיפורים שלפנינו אנו מתוודעים לאורח-חיים של שכנינו, למסורתם ולתרבותם.

מקוצר המצע, נדון רק בסיפורים החשובים, לטעמנו, כמובן. למשל בסיפור "מסתננים" של חנא אברהים - מן הגוורדיה הוותיקה של הקומוניסטים בארץ - אתה מוצא היבט רחב יותר של הישראלי מן המקובל. מצד אחד עוזרת אשתו של הישראלי, שרה, לוקן ערבי ולבתו הינד, ילדתה, שתעו בדרכם, לאחר שהורחקו על ידי השלטונות ונקלעו לביתם. לאחר שציידה אותם במזון ובלבוש עזבו את ביתה, אך נהרגו בדרכם מחשש להיותם מסתננים - חבלנים, ואפשר אפילו שנהרגו על ידי בעלה, שמואל. בסיפורת החדשה נשתחררה הדמות הסטריאוטיפית של הישראלי, והוא מופיע כדמות ריאלית, רבת-פנים, חיובית ושלילית כאחד.

בשלושת ספוריו של ריאד ביידס (וכן 40, יליד שפרעם, בוגר אוניברסיטת חיפה בספרות ובפילוסופיה) עולים כמה מוטיבים מעניינים, לרבות חוש ההומור שלו והשקפתו האופטימית. אחת מהן היא הבעיה החמורה של האבטלה בקרב המשכילים הערבים, האקדמאים; ומחמת מיעוט מקומות העבודה ניטל על חלק מהם לעסוק במקצועות הכרוכים בעבודה פיזית קשה, שאינה מצריכה מאמץ רוחני כלל. גם נסיון-ההשתלבות בחברה הישראלית נתקל לא אחת בקשיים מרובים; ומכאן התסכול, הגורם לעתים לאלימות, אם אילמת ואם אלימה.

הסיפור "עשית שלא כבתה" (האם לא נרמו כאן סמל "האור הנצחי" שבפרשת "האור" מס' 24 שבקוראן?) זהו סיפור שאינו מגויס בעיקרו, ואנו למדים ממנו על אורחות-חיים של שכנינו, מסורתם ותרבותם. הסופר הוא ג'מאל בנורה, סופר ומורה יליד בית סחור 1938, וכינוי-עטו הוא צלאח חסין. לפנינו משפחה פטריארכלית שורשית, היחסים בין הכלה אמינה וחמיה מעוררים כבוד. הוא היה לה אב ובעל כאחד. אמנם בעבר נהגו הצעירים לכבד את הקשישים, אך עקב הקידמה והטכנולוגיה נטשו את מנהגי-אבותיהם ונסחפו בקצב-החיים המואץ והמפתה. גם הדי השנים האחרונות באים לביטוי בתסיסה של הצעירים בבית הספר

לביתו וביקוריו במשרדי הסוכנות תכפו. לעומתו מופיעה דמות אחרת, מעוררת כבוד, אבו דאהיש, שאיבד את רגליו במלחמה. נראה שהשפעתו של האיש הזה על המספר היתה רבה.

אחד הסיפורים הקצרים והמעניינים הוא של הסופר ע'סאן כנפאני, סופר ועיתונאי פלסטיני, יליד 1933, שנהרג בבירות ב-1972. באשר למניין יצירותיו - סבורני שהמתרגם לא דייק בכך. למעשה, כנפאני פרסם רק שני קבצי-סיפורים, רומן אחד ומחזה אחד. שם הסיפור הנדון כאן הוא "האופק מאחרי-השער". הסופר מתכוון לראות את אמו בשער מנדלבאום בירושלים. קודם לכן, בעת המלחמה נטל גיבור הסיפור את אחותו, דלאל, ומבטיח שהיא תארח לחברה לארוסתו, שהתגוררה בעכו. בהיותו על משכבו, חולפים לעיני רוחו המאורעות שהתרחשו בעכו. בפרוץ המלחמה נקלע הגיבור לקו-האש, ניסה לגונן על אחותו, אך היא נהרגה.

הוא נזכר שנשא בידיו את אחותו השותתת דם, זעק ברחוב שיצילוה, ואיש לא נענה. הוא יודע שאיבד את הכול - את ארצו, משפחתו ותקוותיו... הוא יצא לשוטט בהרים ונמלט מן הגורל שרדפהו. המפגש הדרמטי נגלה לפתע לעינינו בתמונה הבאה: הוא ניצב בשער מנדלבאום מול דודתו, והיא מבקשת לדעת מה עלה בגורלה של אחותו, דלאל, אך הוא מתחמק מתשובה פעמים אחדות. חי-שקל הבניה שגורל אחותו נחרץ. נראה שבעיה מצמיתה את מוחו: מדוע לא הופיעה אמו? הסיפור מרשים בתיאורים החסכוניים והמרגשים, בלשון המצומצמת והמרטיטה, המסביעים חותם עמוק על הקורא. גם הסיפור "אהבת המולדת" של מוחמד עלי טהה מתואר בכשרון. המחבר הוא סופר ומורה, נולד בכפר מ'עאר ב-1941, בוגר אוניברסיטת חיפה, פעיל בחיים הפוליטיים והתרבותיים. סיפוריו נתרגמו גם לשפות לועזיות שונות. המספר תר אחרי אביו, שסירב לנטוש את הכפר במצוות החיילים הישראלים ושב אל כפרו. מסתבר שהוא חזר עם שבעה גברים, ובעוברים ליד פטרול שליד אחד הקיבוצים נאלצו לסטות מדרכם עד שלבסוף טבעו כולם בביצה עמוקה: "הפטרול מאחריהם והמולדת לפניהם והבוץ מתחת רגליהם... הם האיצו את הליכתם, אבל אחרי כמה צעדים מצאו עצמם נטועים עד חוותיהם באדמה. האם הרימו קול? האם ביקשו עזרה? מי יודע? הם מתו נטועים באדמה. אבי מת זקוף על רגליו".

הסיפור "יבשת בתולה" נכתב על ידי הסופרת המחוננת סמירה עואם, והיא היחידה המשולבת בקובץ. נולדה ב-1927. עבדה בקפריסין בתחנת-השידור של המזרח הקרוב, משם עברה לעיראק ואחרי-כך לבירות ב-1967. ביקשה לשוב לארץ, אך נפטרה בדרך. הסיפור שלפנינו, שאינו אלא דיאלוג, לקוח מקובץ הסיפורים "הצל הגדול". כאמור, זהו דיאלוג מרתק בין זוג מאורסים. השיח טובב סביב מאבקה

של האשה הערביה לחירות, לשוויון זכויות בין המינים, לעצמאות, שלא נתממשו עד כה, בדרך כלל, עקב ההלכה המוסלמית והממסד הדתי, אף כי אינה אומרת זאת במפורש. הגבר המהוסס וההולך בתלם, המרבה בשאלות רגישות, "זוכה" לתשובות אמיצות, כנות ונועזות, המערערות את בטחונו העצמי, חרף היותו משכיל, לכאורה. היא סבורה שהאירוסים שלהם אינם פרי-אהבה אלא כורח-הנסיבות, התערבותם של ההורים, שיקולים חומריים וכיוצא באלה. היא אוסרת מלחמה על המוסר הצבוע ועל השקרים המוסכמים ומציעה לארוסה ערכים מוסריים ו"מידות תרומיות", שאינם מתממשים לעתים קרובות במציאות. בסופו של דבר, מובס הגבר עקב שנינותה וחרירותה ותשובותיה הלקוניות. לדעתי, ראוי היה שהמתרגם הנכבד יציג עוד יצירה משל הסופרת המחוננת הזאת, שדבריה המשולבים הקובץ זה מצטיינים באיכותם ושובים את לבו של הקורא. כן ראוי לציין שסופרת זו, ילידת יפו, פרסמה עוד כמה קבצי-סיפורים, פרט ל"הצל הגדול" כגון "תרועות", וכי כל יצירותיה ראו אור בלבנון.

מן ההכרח להזכיר את החלוצים שבתרגום ספרות פלסטינית לעברית. הראשון שבהם הוא הסופר וחוקר-הספרות פרופ' שמעון בלס, אשר זיכנו בקובץ הסיפורים הפלסטיניים הראשון בשנת 1970 בהוצאת "עקד", והוא מכיל 16 סיפורים מעניינים. בקובץ שתרגם פרופ' בלס זכתה סמירה עואם לשני תרגומים, כגון: "לעת עתה" שנכלל בספרה "דברים קטנים" וכן "השעון והאדם" שהופיע לראשונה בירחון הספרותי הלבנוני "אל-אדאבי", אוגוסט 1961. וכן תורגמו גם סיפורים של סופרים פלסטיניים מן המשמרת הוותיקה, כגון אל-אנשאצ'י, עבד אל-חמיד, צידקי נג'אתי ועוד. ראיתי לנכון לציין, כי גם המספרת הוותיקה הצטיינה בכשרונות הספרותיים, חרף היותה מגויסת. בהזדמנות זו ראוי גם להזכיר את קובץ הסיפורים הערביים "מעבר לאופק הקרוב", שנערך בכשרון רב על ידי ד"ר עמי אלעד, חוקר פורה של הספרות הערבית החדשה. הספר הזה ראה אור ב-1989. הקובץ מקיף 26 סיפורים ערביים בני-ימינו, המייצגים את ארצות-ערב בשלושים השנים האחרונות. הייצוג של הסופרים הפלסטיניים בא לביטוי בשלושה סופרים: הראשון - ג'ברא אברהים ג'ברא, המייצג את הספרות הפלסטינית בגולה; השני - אכרם הניה, המייצג את הספרות הפלסטינית בגדה המערבית, וכיום גולה באירופה; והשלישי ריאד ביידס. נראה לי שאילו היה המתרגם, משה חכם, מצרף לקובץ המעניין שלו גם סיפור אחד של אכרם הניה, היה מעשיר את הקובץ שלו, שכן הסיפור הסאטירי והנוקב "אותו הכפר..." אותו הבוקר" מעיד על כשרונו הרב, חרף היותו מקאברי, ואולי יהיה למורת-רוחו של הקורא הישראלי. סיפוריו הקצרים כונסו

חוק שיעדה צנוע יותר: הצלת מצפוני של המפיר.

מסקנתו של גנו, כי מקרים שבהם מוצדק להפר חוקים על יסוד התנגדות לתוכנם, הם מקרים בהם פוגעים חוקים בערכי המוסר המדיני אותו ראוי כי החוק ישרת. (עמ' 124)

היחס כלפי הסירוב גם הוא מורכב, לעתים ישנם שיקולים מוסריים ופרגמטיים המצדיקים לפעמים סובלנות וסלחנות כלפי סירוב ולעתים יש לגלות גם סובלנות כלפי סירובים בלתי מוצדקים משיקולי הגינות, שיקולים פרגמטיים וחופש המצפון.

כאמור החיבור החשוב הזה מתבסס על הגות פילוסופית מגוונת שהחוקר מתייחס ומתמודד עמה, את חלקה הוא מקבל ואת חלקה הוא דוחה. בחברתנו, שמתרוצצות בה תתי חברות ותרבויות שונות, קיימות אי-הסכמות ערכיות רבות ונראה כי הציפיה שהחובה המוסרית לציית לחוק תגשר על-פני הבקיעים הערכיים ותהווה את המלט המוסרי של החברה, ציפיה זו, קרוב לוודאי שלא תתגשם.

המסקנה העגומה היא שתתקיים "מלחמת אחים" על רקע חברה שסועה פוליטית, אידיאולוגית, כלכלית וחברתית, או התגברות (העלמות) אחת מקבוצות הערכים היריבות, תופעה הלא נראית לעין בדור הקרוב.

דן יהב

סמכותיים, דיקטטוריים ופאשיסטיים. את הצדקת הסירוב מנמק חיים גנו בטיעון התוצאות וכך הוא מפתח את תזת הציות המוגבל ותזת הציות הנרחב (אך לעולם לא המוחלט!) הנשענות על מונחי מושג האוטונומיה המוסרית (עמ' 111), וטיעון התוצאות הרעות, כשהמוסר המדיני שבו ראוי להחזיק קובע מהן תוצאות הנחשבות לרעות.

הגבולות הפורמליים של גבולות הציות הם: טיעון ההגינות, הטיעון ממהותה של הדמוקרטיה והטיעון על-יסוד חובות של ההשתייכות הקהילתית. (עמ' 116), בכל אלו ניתן להשתמש כבואנו לדון על מהויות הציות והסירוב גם במדינה ובחברה דמוקרטית, כל שכן באחרות.

הדוגמאות אותן מציג החוקר ובוחנן לאור הצדקת הסירוב לציות מדיני ולאור הנחות היסוד לגבולות הציות הן: ההתנחלות בקדומים שמבצעה היו בעלי מוסר מדיני שונה ויסודות ההומניזם היו מהם והלאה וכן מסרבי השירות בשטחים שמבססים את סירובם על ערכים הומניסטיים, שלטענתו, מוטב כאן להפר חוק מאשר לציית, דווקא מפני שהם מחזיקים בחובת הציות לאור ערכים אלו.

החוקר בודק לעומק את השוני בין הצדקת מרי אורחי לסירוב מצפוני. הראשון מטרתו העיקרית להשיג שינוי המדיניות או העיקרון שהחוק המופר או חוק אחר משרת או מבטא בעוד שסירוב מצפוני משמעו הפרת

הצידוקים לטיעוני חובת הציות, כחובה מוסרית, חובה מדינית ושלטון החוק. החוקר מתמודד אחת לאחת עם ההנחות המקובלות הללו ומביא דוגמאות ואסמכתאות רבות להפרכתן, כתפיסה מוסרית שונה מחברה לחברה ובתוך החברה עצמה: "ארץ ישראל השלמה", "גאולת המולדת", מול ריבונות והומניזם חברתי ואנושי. מחויבויות לחוקי המדינה, גם במקרים שהחוקים אינם חוקיים ו"דגל שחור מתנוסס מעליהם" והחובה לציית מפני שהמחוקק מצווה (עמ' 28) וכן חובת הציות לחוק הנשענת על יסוד הגינות, תוצאות הציות והחובה לתמוך במוסדות צודקים. (עמ' 48)

את תנאי תוקפה של חובת הציות לחוק מציג גנו בתנאים של צדק ודמוקרטיה:

"עקרון ההגינות, המחייב ציות לחוק, אינו יכול לחול במערכות פוליטיות

קבוצת אחד בשם "טקסים של יום אחד", ניקוסיה 1986.

לסיום - יש לשבח את המתרגם משה חכם, שתרגם וערך את הקובץ "סיפורים פלסטיניים". הספר שנקרא ברהיטות ובהנאה, לרבות הערותיו מאירות העיניים, מוסיף נדבך חשוב להכרת אורח-חיייהם של שכנינו, הלוח-מחשבתם, מסורתם ותרבותם, והוא תורם תרומה של ממש לקירוב הלבבות ולפיתוח היחסים בינינו ובין שכנינו. ■

שמואל רגולנט

אנרכיזם פילוסופי וסרבנות פוליטית

חיים גנו: ציות וסירוב; תל-אביב; הקיבוץ המאוחד; 168 עמ'; 1997

ספר צנוע וחשוב זה נראה שלא "עורר גלים" רבים ולא הוציא את הקוראים, המבקרים ובעיקר את המימסד הפוליטי משלוותו, למרות שיש בו פוטנציאל רב לעורר מהומות.

שאלת הציות לחוק והסירוב לציית לו לא יורדת מסדר היום הציבורי בישראל. כך מעמד "השטחים הכבושים" (יש"ע בלשוננו), ובעיקר לגבי הישראלים העושים בהם כבתוך שלהם ויורים בילדים פלסטינים; אילו היה זה ספר חובה לחיילי צה"ל, אולי פני המציאות היו נראים אחרת; אני מתכוון להפקעת "קרקעות המדינה", הקמת התנחלויות ויצירת "תשתיות יהודיות", סרבנות השירות בלבנון ויצירת תנועת "יש גבול" ומהעבר השני, תנועות חוץ-פרלמנטריות כ"זו ארצנו", "אייל", "גוש אמונים" ואחרות, אשר רמת ציותם לחוקי המדינה נמוכה ביותר.

נראה ששליטתנו על עם וטריטוריות מחוץ לגבולות המדינה וכן הקיטוב הקיצוני - פוליטי, עדתי, חברתי, דתי וכלכלי, בכל אלו כר נרחב לבחינה פילוסופית ומעשית של תזת הציות והסירוב שהן מורכבות ביותר ושוניות במחלוקת חריפה.

חיים גנו, פרופסור למשפטים ופילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב, מציג הנחות, טיעונים, תזת ותורות ומפריך את רובן או חלקים מהן, לאור רעיונות שהתפתחו והתבססו במהלך ההיסטוריה של הפילוסופיה.

הספר שפורסם ב-1992, בהוצאת אוניברסיטת קיימברידג', לא קל לקריאה וצריך להשקיע מאמץ רב במעקב אחר הטיעונים השונים והנסיגות לאששם או להפריכם. גם במהדורתו העברית הנוכחית.

שלושת הפרקים הראשונים מציגים את

בלתי צודקות ובלתי דמוקרטיות". (עמ' 87) אך נראה שגם תוקפם של הצדק והדמוקרטיה שנוי, לא אחת, במחלוקות קשות. ההתנחלות ב"קרני שומרון" היא אולי "צדק" כלפי קבוצת מייעוט כלשהי, אך עוול גדול כלפי קבוצת רוב אחרת (ישראלית ופלסטינית כאחת). ומהי דמוקרטיה, שזכויות הפרט אינן חלות על כל אורחיה? לא כל חוק בדמוקרטיה הוא בהכרח תוצר של בחירות המבטאות את רצון הרוב הנוכחי ובהתחלף המשטר, חוקי הדמוקרטיה יכולים להשתנות עד בלי הכר; או האם חוקיהן של דמוקרטיות צודקים תמיד, או האם אין תמיכת הרוב הופכת אותם לצודקים.

פרק ד' בודק את גבולות חובת הציות לחוק על רקע הדיונים הקודמים שהתמקדו בשאלה: אלו תנאים צריכה מערכת מדינית למלא כדי שחובת הציות תתפוס לגבי חוקיה, ונראה שגם העובדה שמערכת פוליטית ממלאת תנאים אלה ושחובת הציות תופסת לגביה, אין פירושה שחובה זו מנכיחה ציות כל אימת שהיא חלה, בכל נסיבות שהן. חובת הציות לחוק אינה חובה מוחלטת ואינה יכולה להיות כזאת, אלא במשטרים

בימים אלה

בספרי עתון 77

רות ירדן

אשה אוהזת שמש

שירים